

Årringen 2013

Annual Review No 17 of The Arboretum &
Botanical Gardens, University Museum of
Bergen, The University of Bergen

ISSN: 0809-5213

Journal home page:

<https://www.uib.no/universitetshagene/66488/%C3%A5rringen>

Årringens botanisk-etymologiske språkspalte

Den søvnbringende valmue, den insektdrepende malurt og den forvirrende burot

Tor Jan Ropeid, Institutt for fremmedspråk, Universitetet i Bergen,
postboks 7805, 5020 Bergen (e-post: tor-jan.ropeid@uib.no)

To cite this article: Ropeid, T.J. 2014. – Årringens botanisk-etymologiske
språkspalte – Den søvnbringende valmue, den insektdrepende
malurt og den forvirrende burot. – *Årringen 2013* (17): 87–95.

Published February 2014

Den søvnbringende valmue, den insektdrepende malurt og den forvirrende burot

Tor Jan Ropeid, Institutt for fremmedspråk, Universitetet i Bergen, Postboks 7805, 5020 Bergen (e-mail: tor-jan.ropeid@if.uib.no)

På høstens medlemsmøte i Arboretets venner presenterte Bjørn Moe et foredrag med en variert og spennende bukett satt sammen av sjeldne planter fra Vestlandets flora. To av disse var urvalmue (*Papaver radicum* ssp. *relictum*) og norsk malurt (*Artemisia norvegica*). Den første har tidligere også vært presentert i *Årringen* (14/2010). Disse to plantene er begge så sjeldne at de ikke har folkelige norske navn, men de er hjemlige representanter for to planteslekter med arter som har vært kjent og brukt i uminnelige tider. Vi skal her forsøke å forklare hva som skjuler seg bak plantene *valmue* og *malurt* og skal også se på en av malurtens slektninger, *burot*.

Det norske navnet *valmue* forbindes først og fremst med opiumsvulmuen (*Papaver somniferum*). Planten, som ikke er kjent i vill tilstand, er en av våre eldste kulturplanter, med røtter som kan føres minst 4000 år tilbake i tid. I Antikkens Hellas brukte man kranser av valmueblomster i kultiske seremonier, en bruk som, ikke overraskende, var særlig hyppig i forbindelse med Hypnos, søvnens gud, og hans sønn, Morfeus. Theofrastos (ca. 342 f. Kr. – 287 f. Kr.), en av An-

Norsk malurt ved Jonstein i Jondal, eneste kjente forekomst i Hordaland (foto: Bjørn Moe 2007).

Opiumsvalmue, *Papaver somniferum* (fra Köhler: *Medizinal-Pflanzen*).

tikkens viktigste naturforskere, beskriver hvordan man får opium, valmuens melkesaft, gjennom å snitte i plantens umodne frøkapsler, og viser samtidig til at den tørkede melkesaften også er så giftig at den kan ha negative bivirkninger. En av Antikkens betydeligste leger, grekeren Galen (ca. 130 – ca. 200), advarte sterkt mot å bruke for store doser og anbefalte bare bruk av opium i blandinger. Den mest kjente av disse blandinger er theriak som i mange hundre år ble betraktet som et vidundermiddel mot alle slags sykdommer. Bruken av ublandet opium forsvant fra europeisk medisin, men man benyttet fortsatt valmuefrø og valmueolje. I *Buch der Natur*, den første naturhistorie forfattet på tysk, skriver f.eks. Konrad von Megenburg (1309 – 1374) om valmuen at dens frø er god som medisin, og at den bringer søvn og lindrer på mange måter. Først med Paracelus (1490 – 1541) kom opium igjen inn i vestlig medisin idet han brukte den som en vesentlig ingrediens i sine vidundermedisiner. Bruken av valmuefrø oppbløtt i melk er et gammelt middel for å få barn til å sove. Det er faktisk fortsatt en ganske utbredt, men ikke helt ubetenkelig praksis. Valmuefrø som brukes i baking o.l. skal i utgangspunktet være fri for alkaloider, men nylig gjennomførte undersøkelser viser at dette slett ikke alltid er tilfelle. Det er ikke mer enn et par år siden at et tysk spedbarn på seks måneder ble innbrakt til sykehus med livstruende pustevansker etter at foreldrene hadde laget en sovedrikk basert på valmuefrø.

Selv om de språklige forholdene ikke er lette å gjennomskue, ser valmuens navn i mange språk ut til å ta utgangspunktet dels i den søvnbringende virkningen og dels i frøkapslenes oppsvulmede utseende. Navnet, som er toleddet, finnes allerede i norrønt (*valmugi*) og gammelsvensk (*vallmoghe*). Det første leddet må ses i sammenheng med plantens virkning og kan føres tilbake til et germansk substantiv **walha-* (bedøvelse), som vi finner igjen i adjektivet *valen* (følelsesløs, kraftløs) og substantivet *vale* (dvale). Andreleddet er et navn på selve planten som kan finnes igjen i mange indogermanske språk, særlig tydelig i tysk *Mohn* (gammelhøytysk *magō*), jf. også russisk *mák* og klassisk gresk *mékōn*. Det er mye som tyder på at ordet kan føres tilbake til en gammel ordstamme **mak-* med betydningen '(lær)pung' – her er det frøkapselen som dukker opp igjen. Denne ordstammen danner også utgangspunktet for *mage*.

Det kan tilsynelatende se ut som om vi kanskje også kan finne førsteleddet i *valmue* igjen i *valnøtt*. Her har vi imidlertid et ord som har en helt annen opprinnelse. Valnøttens *val* er et lånord fra keltisk som i germanske språk opprinnelig ble benyttet som betegnelse på kelterne, senere overført på franskmenn og italienere. Vi finner *val* igjen i *Vallonia*, *Wales* og *Cornwall*. Opprinnelig er valnøtt en gammel oversettelse av latin *nux gallica* (gallisk nøtt), en betegnelse som ikke stemmer overens med treets opprinnelige utbredelsesområde i Vest-Asia, med Hellas som den vestlige grensen for utbredelsen.

Hvis vi ser på (opiums)valmuens vitenskapelige navn, *Papaver somniferum*, finner vi de samme språklige forhold som i norsk *valmue*: artsepetetet *somniferum*, som er satt sammen av latin *somnus* (søvn) og *ferre* (bringe), betyr dermed 'søvnbringende'. Slektsnavnet *Papaver* er litt vanskeligere å tyde, men det er sannsynlig at det kan føres tilbake til en rot **pap-* med betydningen 'blåse opp, få til å svulme', som tydelig viser til frøkapslene. Latin *Papaver* finner vi igjen i engelsk *poppy* (gammelengelsk *popig*, *popæg*) og fransk *pavot*, det siste særlig brukt om opiumsvalmuen. Den stiliserte røde valmueblomsten som særlig i Storbritannia i november bæres i knappullet til minne om de falne i Første verdenskrig, er kornvalmuen (*Papaver rhoeas*). Da Flanterns slagmarker ble pløyd opp av krigens granater, ble det skapt gunstige vekst-

Kornvalmue i blomstereng sådd i Cambridge University Botanic Garden (foto: Bjørn Moe 05.09.2013).

forhold for kornvalmuen, som i løpet av kort tid farget markene rød. Kanskje ikke så rart når én kornvalmueplante kan produsere så mye som 50 000 frø. På fransk har kornvalmuen fått det morsomme navnet *cocquelicot*, som både viser til blomstens likhet med en rød hanekam og minner om hanens kykeliky (på fransk *cocorico*).

De to andre plantenavnene vi ser på i denne artikkelen, *malurt* og *burot*, er navn på planter fra slekten *Artemisia*. Burotens blad er mørkegrønne på oversiden med hvitfiltet underside, mens malurten kjennetegnes ved at hele planten er mer eller mindre hvitfiltet. Alle arter i malurt-slekten (bortsett fra norsk malurt) har store blomstertopper med masser av små gule eller brune blomsterkurver som kan ligne på små tistelblomster. Hos malurten er blomstene gule, mens buroten har rødbrune blomster.

Slektsnavnet, som er gresk, ble i antikk tid brukt som samlebetegnelse for en rekke beslektede arter som hadde det til felles at de på grunn av sine innholdsstoffer ble brukt som medisinsplanter, særlig i forbindelse med kvinnelidelser. De ble forbundet med gudinnen Artemis Eileithya som var jordmor og gudinne for fødsler. Plantene, særlig ekte malurt (*Artemisia absinthium*), er rike på aromatiske og bitre stoffer og har i tillegg til den medisinske bruken vært benyttet som krydder og som middel mot skadeinsekter av forskjellig slag.

Betydningen av artsnavnet *absinthium* er usikker, men det er mulig at det opprinnelig er et lånord fra persisk. Det synes å herske enighet om at det norske navnet

Ekte malurt, Artemisia absinthium (fra Köhler: Medizinal-Pflanzen).

malurt må ses i sammenheng med plantens bruk som insektmiddel. Navnet forklares vanligvis som 'møllurt'. Det er *malar*, genitivformen av gammelnorsk *mǫlr* (møll), som dukker opp i plantenavnet. En sjarmerende forvanskning av malurt finner vi i *malukt* som tidligere var et relativt vanlig navn på Østlandet.

Det andre leddet i malurt blir i dag svært ofte oppfattet som synonymt med legeplante, noe som er en tydelig betydningsinnsnevring av et ord som rett og slett har betydningen 'plante'. Det er det samme ordet som i tysk *Wurz* og engelsk *wort*, som i dag begge stort sett bare brukes i sammensetninger. I nordisk faller *w* foran en opprinnelig *u* ofte bort, jf. f.eks. norsk *ulv* / *ord* og engelsk *wolf* / *word*.

Spesielt berømt (eller kanskje heller beryktet?) er malurt som bestanddel i absintbrennevin. Mot slutten av det 19. århundre ble absint svært populært i kunstnerkretser, særlig i Frankrike. Det ble påstått at overdrevent inntak av det grønne absintbrennevinet kunne få de forferdeligste konsekvenser som hallusinasjoner, sterke svimmelhetsanfall og epilepsilignende kramper, noe som førte til at absint rundt 1910 ble forbudt i de fleste land. Det blir diskutert om absint virkelig er så mye farligere enn andre brennevin, overdrevent brennevinskonsum vil i ethvert tilfelle ha ubehagelige konsekvenser. Det er i dag igjen mulig å kjøpe absint, også på Vinmonopolet, men i en versjon med et lavere innhold av de stoffene som var ansett for å være de mest skadelige.

Når malurt sammen med andre aromatiske urter og krydder tilsettes sterkvin, får vi *vermut*. Det som har gitt navn til denne drikken, er malurtens tyske navn, *Wermut*. Det dreier seg her om et plantenavn det ikke har vært mulig å finne en tilfredsstillende forklaring på. Navnet er felles for vestgermanske språk, gammelhøytysk *wer(i)muota*, gammelengelsk *wërmōd*. Da folk ikke har vært i stand til å finne en fornuftig tyding av navnet, har det funnet sted en rekke folkeetymologiske forvanskninger på bakgrunn av plantens bruk. I tysk kan vi i tillegg til f.eks. *Wermut* finne *Wurmtod* og *Wurmkraut*, som begge er en parallell til moderne engelsk *wormwood*. Disse navnene er blitt til gjennom en tilpasning av et uforståelig ord til bruken av planten som middel mot utøy. Prior (1879) kaller dette en tilfeldig sammenblanding av lyder som har ført til at det første leddet ble oppfattet som *worm*. Andre navn ser planten i sammenheng med malurtdkoktets "varmende" virkning, f.eks. i tyske dialektnavn som *Wärmkraut*, *Warm(e)ken*. Det nærmeste vi kommer en forklaring er at forstavelsen muligens kan stamme fra en keltisk rot med betydningen 'bitter', jf. kymrisk *chwerw* (bitter).

Malurtens bitterhet kommer til syne i uttrykket "blande/helle/tømme malurt i ens beger", dvs. ødelegge gleden for noen, en billedbruk som er velkjent i mange språk og kulturkretser. Bibelen inneholder mange henvisninger til malurten som en bitter gledesdreper, kanskje mest dramatisk i Johannes' åpenbaring 8,10-11: "Den tredje engelen blåste i basunen. Da falt en stor stjerne ned fra himmelen, flammende som en fakkell, og den falt på tredjedelen av elvene og på vannkildene. Stjernens navn er Malurt. En tredjedel av vannet ble til malurt, og mange mennesker døde av vannet fordi det var blitt forgiftet." Da atomkraftverket i Tsjernobyl eksploderte i april 1986, syntes denne apokalyptiske visjonen i Johannes' åpenbaring få en ny og skremmende aktualitet. Allerede kort tid etter katastrofen kunne man nemlig lese i seriøse aviser som for eksem-

Burot, *Artemisia vulgaris*
(fra Köhler: *Medizinal-
Pflanzen*).

pel *New York Times* at Tsjernobyl skulle bety malurt, noe som kunne oppfattes som et skremmende varsel om at de siste tider nærmet seg.

Nærmere undersøkelser viste raskt at det dreide seg om en misforståelse idet det russiske plantenavnet *tsjernobyl* (ukrainsk *tsjornobyl*) ikke blir brukt om malurt, men om en annen representant for slekten *Artemisia*, nemlig burot (*Artemisia vulgaris*). I russiske og ukrainske bibeloversettelser gjengis den greske urtekstens *apsinthos* ikke med *tsjernobyl* / *tsjornobyl*, men med *polyn*. Misforståelsen kan være oppstått som en følge av at *polyn* også brukes om burot: *polyn obyknovennaja* (vanlig "polyn" = burot) og *polyn gorkaja* (bitter "polyn" = malurt). Til tross for dette finnes det fortsatt bibel-eksegeter som forsøker å se Tsjernobyl i sammenheng med det som beskrives i Johannes' åpenbaring. Norsk malurt, vår hjemlige fjellplante som det ble henvist til innledningsvis, inneholder sannsynligvis også enkelte bitterstoffer, men kan helt sikkert ikke måle seg med sine mer kjente slektninger.

Den tredje urten vi skal se på her, *burot*, er ikke like berømt som malurten, men bærer et navn som har bydd på betydelige språklige utfordringer. I utgangspunktet høres kanskje navnet burot enkelt og greit ut. Det har vært tolket som en plante som gjerne slår rot nær bosteder (jf. buhund), det har vært forsøkt å forklare det som navn på en vekst som danner et bo, dvs. som har små blomster som sitter tett sammen i en klynge

Vinterstenglene hos burot er stivt opprette. Fargen gråner etter hvert (foto: Bjørn Moe, Måbødalen i Eidfjord, 02.02.2014).

og som dermed kan oppfattes som et slags bo, og det har vært argumenter for at vi i burot finner en rest av en gammel indogermansk rot,

**bhu-*, med betydningen 'vokse', førsteleddet skulle dermed kunne tolkes som 'vekst'. Den svenske språkforskeren Bengt Hesselmann foretok allerede i 1922 en grundig undersøkelse av *burot*-navnet i de nordiske språk. En utvidet og forbedret versjon kom i 1935. Med utgangspunkt i burotens mange navn kom han til den konklusjonen at det ikke er mulig å finne en klar sammenheng mellom disse navnene og de tolkningene som er blitt nevnt. På norsk finner vi *bu*, *bue*, *buje*, *busløk*, *gråbu*, *gråbonde*, på svensk og dansk finnes lignende navn, som oftest utvidet med en *-n-*: svensk *buna*, *bona*, *gråbona*, *gråbonde* (det siste er det offisielle navn på svensk), dansk *bynke* (det offisielle danske navnet er *grå bynke*), *gråbunke*, *gråbunge*, *bone*, *gråbone*, *gråbue*. Sammensetningene med adjektivet 'grå' viser til at planten, spesielt bladene og blomsterstandene, er grå-filtete. Hesselmann påpeker at formene uten *-n-* nesten bare finnes i norsk og middel- og nordsvensk, og han ser dette i sammenheng med apokope (bortfall av vokal eller stavelse i slutten av ord) samt bortfall av *-n* i utlyd, fenomen som er vanlige i mange norske og svenske dialekter, og han kommer til den konklusjon at det er et helt annet ord som finnes igjen i det nordiske navnekomplekset, nemlig *bune* (norrønt *buna*), et substantiv som betyr 'hul beinpipe'. Navnet må forstås på bakgrunn av at buroten

ikke visner ned om høsten. De hule og harde stilkene blir stående vinteren igjennom. Fargen er rødbrun, men med tiden blir den mer og mer grå, og når stilkene til slutt brekker, kan de med litt fantasi minne om hule beinpipe. Navnet *burot* er det vanlige navnet i dag, og det ser ut til at det i stor grad har fortrent de gamle dialektnavnene, noe som selvsagt skyldes at *bune* som betegnelse på beinpipe nesten er forsvunnet ut av det norske språk.

Buroten har ikke samme rike innhold av aromatiske stoffer som malurten, men har likevel spilt en betydelig rolle i folkemedisin. Planten var særlig viktig brukt i medisin mot kreatursykdommer, både innvortes og utvortes. I likhet med malurt har den også vært benyttet som møllmiddel og i noen grad også som smakstilsetning under ølbrygging. Burotens engelske navn *mugwort* er av og til blitt oppfattet som en henspilling på at urten er blitt brukt for å krydre øl eller andre drikker (*mug* = krus). I virkeligheten er det nok også denne plantens bruk som insektmiddel som ligger til grunn for navnet. I gammelengelsk finner vi *mucgwyrt* som kan oversettes som 'myggurt'. Kommer vi til Sverige og Danmark, finner en bruk som er spesielt viktig i Tyskland, hvor burot, enten hakket eller buntet sammen, for mange er en viktig ingrediens i julens gåsestek.

Vi kommer ikke utenom å ta en titt på burotens tyske og nederlandske navn, *Beifuß* og *bijvoet*, et navn som har vært kilde til mye forvirring. I utgangspunktet kan det synes som om navnet kan deles opp i *bei* + *Fuß* (ved + fot) og dermed være en videreføring av en bruk av burot som Plinius d. e. (23 – 79) angivelig henviser til i sin *Historia naturalis*. Det påstås at Plinius skal ha skrevet at dersom man binder burot til sine føtter, skal man ikke føle tretthet. Ved nærmere ettersyn oppdager man at Plinius ikke i det hele tatt nevner føttene: "The traveller who carries artemisia attached to his person, or elelisphacus [salvie], will never be sensible of lassitude, it is said." Igjen ser det ut til at et uforståelig ord blir misforstått og får en tolking som ikke stemmer overens med dets opprinnelige betydning. Tysk *Beifuß* går tilbake til gammelhøytysk *bibōz*, men allerede i middelhøytysk *bīvuoz* og middelnederlandsk *bīvōt* begynner assosiasjonene til 'fot' å gjøre seg gjeldende. Grunnen til denne utviklingen ligger på den ene siden i en feillesing av Plinius og på den andre siden i at vi i *Beifuß* finner det gammelhøytyske verbet *bōzen* som senere er forsvunnet fra tysk og nederlandsk. Betydningen av dette verbet var 'knuse, støte', en betydning som kan ses i sammenheng med bruken av opphakkete burot i medikamenter og matlaging. Vi finner verbet igjen i gammelengelsk *bēatan* og nyengelsk *beat*.

I dag er buroten først og fremst kjent som en pest og en plage for mange pollenallergikere. Den har vindbestøving, noe som er relativt sjelden i korgplantefamilien, og kan gjøre livet vanskelig for mange allergikere. Dette gjør den til en av plantene det advares mot i pollensvarsel, rett nok ikke på Vestlandet der buroten er sjelden og helst forekommer i indre fjordstrøk. Men på Østlandet har buroten i det siste vist tendenser til å spre seg, særlig på brakkmark, byggeplasser, veikanter o.l. Mange steder er det de siste årene blitt arrangert egne burot-aksjoner, som har som mål å bli kvitt den ubehagelige planten, kanskje ikke så lett når en hører at en enkelt plante kan produsere over 700 000 frø.

Litteratur

- Bibelen. 2011. – E-utg.: <<http://www.bibel.no/Nettbibelen>>
- Falk, H. S. & Torp, A. 1910 – *Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch*. – Heidelberg.
- Fægri, K. 1960. – *Norges planter* – Oslo.
- Genauast, H. 2012. – *Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen*. – 3. utg. Hamburg.
- Hesselman, B. 1935. – *Från Marathon til Langheden. Studier över växtnamn och naturnamn*. – Stockholm.
- Høeg, O. A. 1976 – *Planter og tradisjon*. – 3. oppl. Oslo, Bergen, Tromsø.
- Kluge, F. 2002. – *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. – 24. oppl., Berlin, New York.
- Lagerberg, T., Holmboe J. & Nordhagen R. 1950–1958. – *Våre ville planter* – Rev. og forøkt utg., Oslo.
- Lange, J. 1960. – *Ordbog over Danmarks plantenaavne*. – København.
- Lloyd, A., Springer, O., Lühr, R. & Purdy, K. 1988–2009. – *Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen*. – Göttingen.
- Marzell, H. 1943–1958. – *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*. – Leipzig.
- von Megenberg, K. ca. 1350 – *Das Buch der Natur*. – E-utg.: <<http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/germ/mhd/konrmeg/konrm.htm?konrm001.htm>>
- Norsk ordbok. – *Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. 1966–2012. – Oslo.
- Plinius d. e. – *The Natural History*. – E-utg.: <<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Plin.+Nat.+toc>>
- Prior, R. C. A. 1879 – *On the Popular Names of British Plants*. – 1879.
- Aasen, I. 1918. – *Norsk Ordbog*. – 4. utg. Kristiania.